

УДК 130.2 + 141.333

Логіка детективного жанру в свідомості сучасної людини

Г.О. КРАПІВНИК

Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди, м. Харків, Україна,
E-mail: a_krapivnik@mail.ru**Авторське резюме**

Автором запропоновано філософсько-антропологічний аналіз логіки детективного жанру в свідомості сучасної людини. Показано, що детективні тексти несуть надвпорядкованість, що компенсує нестачу систематизованості в реальному житті, впливає безпосередньо на реципієнта, формуючи межі його свободи, і опосередковано структурує соціальний лад. В дослідженні зазначається, що класичний детектив є спорідненим з позитивістською філософією, раціоналізмом і науковим мисленням, тоді як формула детективних творів пізнього Модерну поступово ускладнюється, що відображає хід розвитку філософської думки в цілому. Особливістю логіки детективного жанру є те, що наявні в тексті типові формально-логічні елементи гіпотези, версій, доказів і спростувань комбінуються адресантами з творчим натхненням, інтуїцією, правдою життя, що не є характерними рисами сухої науки. Логіка текстів детективного жанру допомагає сучасній людині відбудувати в своїй свідомості систему універсальних філософських і культурних антропологічних цінностей, що застосовується суспільством як основа його існування, на якій базуються норми, правила і закони будь-якої сучасної держави. Крім того, особлива логіка розслідування сприяє діяльності людини в її повсякденному житті, оскільки завдяки культурному читанню, людина здатна не тільки сприйняти, але й перенести і використати закони логіки, що виявляються в детективному жанрі, в професійній, у тому числі науковій діяльності.

Ключові слова: детектив, детективний жанр, логіка, логічне мислення, Модерн, раціональність, свідомість людини.

The logic of crime fiction genre in modern person's consciousness

G.O. KRAPIVNYK

Kharkiv national pedagogical university H.S.Skovoroda, Kharkiv, Ukraine,
E-mail: a_krapivnik@mail.ru**Abstract**

The author provides philosophical anthropological analysis of the logic of the crime fiction genre in the modern person's consciousness. It was shown that detective texts convey hyper-orderliness, which compensates for the lack of systematization in real life, directly influences the recipient, setting the limits of per-

© Г.О. Крапівник, 2014

sonal freedom, and indirectly structures social order. The research assumes that classical crime fiction is related to the positivist philosophy, rationalism and scientific thinking, whereas the formula of the late Modern crime fiction stories is gradually getting more sophisticated, which reflects the evolution of the philosophical thinking on the whole. The special feature of the crime fiction genre logic is in the fact that available in crime fiction texts typical formal logical elements of a hypothesis, versions, evidence and contradiction are combined by the addressers with creative inspiration, intuition, true life, which are not the characteristics of pure science. The logic in the texts of the crime fiction genre helps a modern person to virtually build a system of universal philosophical and cultural values, applied by the society as its basis for social norms, rules and laws of any modern state. In addition, the specific logic of investigation encourages person's everyday activities, since cultural reading enables a person not only to perceive but also to transfer and use the laws of logic, inherent in the crime fiction genre, in their professional activities, including research work.

Key words: crime fiction, crime fiction genre, logic, logical thinking, Modernity, rationality, personal consciousness.

Постановка проблеми. Будь-який художній текст сприймається образно, а іноді більш чітко, ніж події в реальному житті людини. Можна стверджувати, що для таких текстів характерна певна надвпорядкованість. Важливо зазначити, що «життя тільки в теперішньому неможливо; ми постійно скріплюємо речі і події клеєм пам'яті – як особистої, так і колективної (історія і міф)» (це в повній мірі відображається в літературних текстах – прим. та переклад наші – Г.К.). [8, с. 247] Відомо, що в детективному тексті ведеться багатопланова гра зі своїми встановленими правилами і певною логікою. Дослідниками (починаючи з Дж. Кавелті) також було виявлено, що склалась гнучка детективна формула, яка надає свободу авторам в комбінуванні цього з іншими жанрами, що зручно для накладення творчої думки адресанта на формальну логіку, продиктовану розвитком детективного сюжету. Разом з тим, саме сталі елементи формули допомагають реципієнту розпізнати основні віхи в розгортанні подій і відчуті радість розгадування. Детективному тексту притаманна настанова на принципову пізнаваність світу. Це споріднює, принаймні, класичний детектив з позитивістською філософією. Злочини і уявленого, і реального світів аналізуються і розкриваються за допомогою застосування наукових методів, зокрема, логіки і «гіпотетико-дедуктивного методу» [3, с. 103].

Аналіз досліджень і публікацій. Популярність і значущість впливу детективного жанру на свідомість людини і суспільства обумовили появу численних досліджень таких текстів. Питаннями вивчення особливостей детективу, формульної літератури з філософсько-антропологічної, культурологічної, літературознавчої, психологічної і криміналістичної точок зору займалися такі дослідники і письменники, як Е. Анушат, Р. Барт, С.С. Ван Дайн, У.Еко, М.М. Вольський, Дж. Кавелті, Ю. Крістева, Б.М. Лепешко, Ю. Лотман, В.Ф. Пірожков, Л.В. Сафронова, Дж. Скертз, П. Скеназі, Г.Л. Тульчинський, Г.К. Честертон тощо.

Актуальність роботи обумовлена тим, що детективний (англ. crime fiction) жанр, як один з центральних художніх жанрів пізньомодерної масової культури, розкриває багато особливос-

тей свідомості сучасної людини і суспільства в цілому. При цьому такі тексти не тільки відкривають, але й спрямовують людське сприйняття. Вони впливають на розуміння людиною оточуючого світу і його законів.

Метою дослідження є розгляд логіки детективного жанру в свідомості сучасної людини з точки зору філософії культури і філософської антропології.

Виклад основного матеріалу. Віра в силу розуму, характерна епосі Модерну, що прийшла на зміну релігійній вірі, виявлялася в науковому і інтелектуальному раціоналізмі, а також прагнула відкриття законів природи, які регулюють всесвіт і людське суспільство [10, с. 18]. В умовах кризи філософії Нового Часу з її установкою на всемогутність людського розуму, коли з'явилося відчуття втрати моральної основи, невпевненості в можливості раціонального пізнання світу і непорушності універсальних цінностей, на яких довгий час покоїлася європейська культура, виникає потреба в віднаходженні і встановленні прозорості логіки і системи. Модерне суспільство декларує свободу людини, але фактично позбавляє її. О. Аронсон зазначає, що в державі «я» ніколи не може бути вільним, а може лише мислити це або співвідносити свої певні стани з теоретичними конструкціями, що описують функціонування поняття «свобода» в суспільстві». [1, с. 10] Одним з шляхів такої систематизації і впорядкування, встановлення свого місця в соціальному оточенні, що було винайдено модерною культурою, стає література, зокрема детективний жанр. Ще Дороти Сейерс у своєму вступі до «Great Short Stories of Detection, Mystery, and Horror» писала, що повноцінна поява детективного жанру була обумовлена декількома ключовими факторами, в тому числі початком ефективної роботи поліції в ангlosаксонських країнах [10]. Безумовно, діяльність поліцейських потребує чіткої логіки і процедур, тому й для жанру, що розглядається, логіка є важливим елементом. Загадка, закладена в структурі будь-якого детективного твору, потребує використання логічного мислення для її розгадки. При цьому адресант якісного тексту в жанрі crime fiction забезпечує адресата всім необхідним інструментарієм для ведення логічно-

го розслідування і його успіху. М.М. Вольський надає таку дефініцію цьому жанру: «Детектив – це літературний твір, в якому на доступному широкому колу читачів побутовому матеріалі демонструється акт діалектичного зняття логічного протиріччя (розв’язання детективної загадки)» [4]. Б.М. Лепешко вказує, що детективний текст включає певні типові формально-логічні елементи: «Гіпотезу і версії, і докази, і спростування, і софізми з парадоксами, і відповідні висновки» [7]. Дослідник також стверджує, що автору важливо майстерно поєднувати формальну логіку з творчістю, інтуїцією, правдою життя і іншими компонентами, нехарактерними для сухої наукової логіки. Авторам детективних текстів постійно доводиться поєднувати різні методи й прийоми розслідування (наприклад, дедукція, індукція, аналогія, інтуїція і навіть провокація) задля того, щоби кінцевий продукт був якісним і мав успіх у споживачів. Реципієнта, як правило, не відлякують термінологічні неточності. Так, вживання А.К. Дойлем терміну ‘rational deduction’ є не зовсім правильним, тому що С. Найт зазначає, що якщо б Холмс дійсно знаходив зразки в фактах, то він би застосовував «induction» (індукцію) [9, с. 86]: тобто, знаходження загального закону з окремих випадків. Тип не менш у численних випадках Дж. Скегз пише, що «Холмс вже заздалегідь знає, що конкретний феномен буде означати, і таким чином, виводячи окремі випадки з загального закону, він насправді використовує дедукцію». [10, с. 40] Говорячи про дедукцію Шерлока Холмса, О. Геніс пише, що вона є квінтесенцією XIX сторіччя, яке обожнювало поступовість. Її секрет криється в відсутності квантових стрибків, екзистенціальних розривів, з якими вже змиралася сучасна людина, що є виштовхнутою з лузи своєї біографії [5].

У детективних творах взаємодіють образи «злочину», «ворога», «порядку». Цікаве спостереження робить О. Аронсон при розгляді творчості С. Кубріка. Дослідник вказує, що через універсалізований образ насилля, з якого «сама війна» і «ворог» майстерно редуковано режисером, просвічують порядок «мирного життя», де панують інші закони, аніж закони воєнного часу, закони, що забезпечують права і свободи, але побудовані на тій же логіці. Саме насилля закону, що базується на презумпції «війни всіх проти всіх», на тому, що «людина людині ворог», призводить до ототожнення людини і громадянина, тобто перетворення життя на одну з деталей суспільного механізму» [1, с. 91].

В багатьох детективних текстах, паралельно з раціональністю і логікою, присутній елемент таємниці з минулого, чогось ірраціонального, страшного, того, що відсилає до часів, що передували Просвітництву. Ці «жахи» не вкладаються в логіку роздумів, але грають важливу роль у створеному просторі і часі твору.

Задоволення потреби в вирішенні діалектич-

ного протиріччя пояснює той факт, що детектив як жанр, як формула не втрачає своєї популярності і сьогодні, незважаючи на клішованість мови, на стандартність і двувимірність багатьох персонажів та, часом, неможливість відрізнити авторів текстів один від одного. М.М. Вольський з цього приводу висловлював думку, що детектив надає читачеві рідкісну можливість використати свої здібності до діалектичного мислення, застосувати на практиці (нехай і в штучних умовах інтелектуальної розваги) ту частину свого духовного потенціалу, яку Гегель називав «спекулятивним розумом» і яка, будучи притаманною кожній розумній людині, практично не застосовується в повсякденному житті» [4].

Далі дослідник зазначає, що гарний детектив обов’язково повинен включати діалектичну думку, логічний процес, який можна виразити в категоріях діалектики, що дозволяє розв’язати сюжетну загадку в формі діалектичного зняття протиріччя [4]. На думку М.М. Вольського, важливо, що діалектика не відміння знайому всім логіку і не ставить її висновки під сумнів. Навпаки, вона є розумним способом мислення, що дозволяє залишатися вірним логіці навіть в тих випадках, коли логіка, як здається, заводить у глухий кут» [ibid.]. Саме логічне мислення, тобто «мислення на понятійному рівні» [ibid.] (не особисто слідчого, злочинця, жертви або реципієнта), як вважає вчений, є насправді головним героєм детективу. Дійсно, ще Е. По дав зрозуміти, що здатність до логічного мислення має важливе значення як для злочинця, так і для слідчого (наприклад, оповідання «Вкрадений лист», де проводиться аналогія з грою в «орел і решка»). При цьому автор вказує на обмеженість світогляду і неадекватність органів поліції. Розглядаючи образ Шерлока Холмса як ідеального слідчого, дослідник зазначає, що той постійно виявляє свою здатність до логічного аналізу, робить логічні висновки з кожного факту, ніколи не залишається на рівні абстрактного образу, що характерно для звичайної людини [ibid.]. Для успіху розслідування слідчий повинен мати чудову спостережливість. Адресат також тренує в собі цю здатність, займається самоспостереженням, самоконтролем і самоаналізом. В цілому, на протязі першого сторіччя свого існування детективний жанр набув якості потужного ідеологічного інструменту, що консолідував і розповсюдив у суспільстві патріархальну владу, і його голос був раціональним голосом холодної чоловічої логіки слідчого і оповідача (хоча були й винятки, як, наприклад, Агата Крісті).

В свідомості людини поєднуються раціональний і ірраціональний компоненти. Якщо розглядати детективний текст як аналог сакрального твору, що сприяє впорядкуванню системи культурних цінностей (як це було в до-модерні часи), слідчому необхідне не випадкове виявлення передумов для подальшого логічного

мислення, а цілеспрямована діяльність з виявлення антропологічних регулярностей, закономірностей і девіації, тобто їх порушення. Відповідно, створений специфічно наближений до реальності світ детективного тексту відрізняється від фактичного людського буття тим, що він надлогічний, в ньому нема місця випадковості.

В передумовах до розслідування обов'язково є певне логічне протиріччя, що представляє собою відхилення від норми, помилку, форму девіації. При цьому парадокс розв'язується діалектично, коли теза – антитеза стають відносно можливими і істинними.

Однак вищесказане відноситься до класичного детективу і класичного слідчого, такого як Дюпен, Мегре або Холмс. Розглядаючи більш пізній період, коли з'являється крутий детектив, роман нуар, трилер, а пізніше і інші суміжні жанри, які ми відносимо до сфери *crime fiction*, можна помітити, що все більшої ролі набуває ірраціональний компонент людської свідомості. Так, крутий детектив (Д. Хеммета, Р. Стаута, Р. Чандлера або М. Спілейна) орієнтується не стільки на свій розум і логіку, скільки на кулак (силу і випадок), а також інтуїцію. Такий слідчий може помилятися і терпіти фіаско. В другій половині XX сторіччя ця тенденція збереглася. Скажімо, Вільгельм, герой роману «Ім'я рози» У. Еко, – це священик – слідчий, в чомусь схожий на Шерлока Холмса, однак, він не є ідеалом, а тому часто-густо помиляється або запізнюється з висновками, будує відмінні численні гіпотези, але зазнає поразки в двобої з запутаною ситуацією. Крім того, як у ранніх, так і в найсучасніших детективних текстах значна роль належить психології і психоаналізу, чий методи застосовуються слідчими, оскільки засобів формальної логіки стає недостатньо (наприклад, «Злочин і кара» Ф.М. Достоевського, з одного боку, і «Червоний дракон», «Мовчання ягнят» Томаса Харриса або «Таємничий містер Ріплі» Патриції Хайсміт з іншого).

Важливо зазначити, що в детективному тексті працюють як мінімум дві логіки. По-перше, логіка злочинця (якому здається, що його план бездоганний, а його алібі «залізне»). По-друге, закони жанру підказують, що припущення злочинця дійсно непогані, але не ідеальні. Якщо, наприклад, органи правопорядку не можуть їх розкрити, через дію різних обставин, то є слідчий або детектив, який тим або іншим шляхом знайде ключ до розгадки. І тільки він (або вона) може це зробити в просторі створеного детективного світу. Тим самим уявлений світ відрізняється від реальності, де злочинні плани не завжди розкриваються, а особи, що скоїли протизаконні дії, не завжди постають перед неупередженим

лицем Феміди. Незважаючи на те, що в кримінальному жанрі злочинець дійсно в більшості випадків отримує покарання, в деяких текстах все закінчується для нього благополучно, і він уникає відповідальності («Таємничий містер Ріплі» П. Хайсміт, «В Ірландії нема змії» Ф. Форсайта, «Очі короля Оффи» Дж. Геша тощо).

Цікавим є той факт, що в детективному жанрі адресата приваблює не тільки знаходження відповідей і розв'язання проблем, але й не меншою мірою сам процес пошуку і роздумів щодо пошуку істини. Ще Е. По називав свої твори «*tales of ratiocination*» [10, с. 21]. Вірогідно, в цьому випадку спрацьовує пошуковий рефлекс, притаманний як людині, так і тваринам. Світ детективної загадки багатогранний, з характерними напівтонами і відтінками, тоді як логічне мислення допомагає збудувати каркас детективного тексту.

Жанр, що аналізується, є корисним для споживання і використання будь-якою модерною людиною, а особливо для деяких професіоналів. Наприклад, правникам буде корисно вивчати методи і прийоми формальної логіки, що їх використовують автори в детективних творах, тому що вони дають багатий емпіричний матеріал і є своєрідним «alter ego» права [7].

Літературознавець Н.Я. Берковський ще в 1927 році писав, що детективний жанр, динаміка його логіки говорять про його спорідненість із науковим дослідженням. Вчений захищає кримінальний жанр і не вважає його «низьким». Навпаки, «якщо маси воліють до детективу – це дуже непогано: значить, маси можна привчити до гарних смаків. Детектив – відмінна школа допитливості і логіки – він дає найшляхетнішу радість – радість «мускульного чутства познання» [2, с. 117]. Подібну думку виказала й сучасна російська письменниця Тетяна Гармаш-Роффе, яка пише романи в стилі класичного детективу. Вона наголошує, що розслідування, логіка і чесність гри (правило *fair play*) є обов'язковими факторами будь-якого якісного детективного тексту [6].

Висновки. Логіка текстів детективного жанру допомагає сучасній людині закріпити або побудувати в своїй свідомості систему універсальних філософських і культурних цінностей, що застосовуються суспільством як основа його існування, на якій базуються норми, правила і закони будь-якої сучасної держави. Крім того, логіка розслідування сприяє діяльності людини в її повсякденному житті, оскільки, завдяки культурному читанню, людина здатна перенести і використати закони логіки, що застосовуються в детективному жанрі, в професійній, у тому числі науковій діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аронсон О. Коммуникативный образ (Кино. Литература. Философия). – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 384 с., ил.

2. Берковский Н.Я. Мир, созданный литературой. – М., 1989. – С. 116-118
3. Бугорская Н.В. Научный «подтекст» в литературном тексте : философия науки и жанр детектива // Филология и человек. – Барнаул: Издательство Алтайского государственного университета, 2013. – №3, сс. 98-10
4. Вольский Н.Н. Легкое чтение. Работы по теории и истории детективного жанра / Н.Н. Вольский. – Новосибирск: НГПУ, 2006 – 278с.
5. Генис А. Закон и порядок. Мой Шерлок Холмс // «Знамя», 1999. - №12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: magazines.russ.ru/znamia/1999/12/genis.html
6. Интервью с автором детективов Татьяной Гармаш-Роффе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mycharm.ru/articles/text/?id=3280>
7. Лепешко Б.М. Формальная логика и детективный жанр: единство эвристической достоверности // Вестник БрГУ, 2003. - № 31. – сс. 3-12
8. Эко У. Шесть прогулок в литературных лесах / пер. с англ. А. Глебовской. – СПб.: Симпозиум, 2014. – 285 с.
9. Knight, Stephen Form and Ideology in Crime Fiction, Basingstoke, Macmillan, 1980. – 202 p.
10. John Scaggs Crime Fiction. London – New York, Routledge, 2005. – 170 p.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2014

REFERENCES:

1. Aronson O. Kommunikativny obraz (Kino. Literatura. Filosofia.) (Communicative image (Cinema. Literature. Philosophy). Moscow: *Novoye literaturnoye obozreniye*, 2007. 384 p., ill.
2. *Berkovsky N.Ya.* Mir, sozdanny literaturoy (The world, created by literature). Moscow, 1989. p. 116-118
3. *Bugorskaya N.V.* Nauchny «podtekst» v literaturnom tekste: filosofia nauki i zhanra detektiva (Scientific «implication» in a fictional text: philosophy of science and crime fiction genre). *Filologia i chelovek*. Barnaul: *Publisher of Altai State University*, 2013. №3, pp. 98-10
4. *Volsky N.N.* Lyogkoye chteniye. Raboty po teorii i istorii detektivnogo zhanra (Easy reading. Research into the theory and history of detective genre). Novosibirsk: *NGPU*, 2006. 278p.
5. Genis Aleksandr Яфлщт Закон i poryadok. Moy Sherlock Holmes (Law and Order. My Sherlock Holmes). *Znamia*, 1999. №12. Regime to access: magazines.russ.ru/znamia/1999/12/genis.html
6. Intervyu s avtorom detektivov Tatyanoj Garmash-Roffe (The interview with the author of detective stories Tatyana Garmash-Roffe). Regime to access: <http://www.mycharm.ru/articles/text/?id=3280>
7. *Lepeshko B.M.* Formalnaya logika i detektivny zhanr: yedinstvo evristicheskoy dostovernosti (Formal logic and crime fiction genre: the unity of heuristic reliability). *Vestnik BrGU*, 2003. № 31. pp. 3-12
8. *Eco U.* Shest progulok v literaturnyh lesah (Six Walks in the Fictional Woods). Saint-Petersburg.: *Symposium*, 2014. 285 p.
9. Knight, Stephen Form and Ideology in Crime Fiction, Basingstoke, Macmillan, 1980. 202 p.
10. Scaggs, John Crime Fiction. London – New York, Routledge, 2005. 170 p.

Крапівник Ганна Олександрівна – докторант
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Адреса: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2
E-mail: a_krapivnik@mail.ru

Krapivnyk Ganna Oleksandrivna – doctoral candidate
Kharkiv national pedagogical university H.S. Skovoroda
Address: 2, Bliukhera str., Kharkiv, 61168
E-mail: a_krapivnik@mail.ru